

AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi
Cilt:2 •Sayı:3•Temmuz 2013•Türkiye

NAHÇIVAN'DAKİ ERKEN TUNÇ ÇAĞI YERLEŞİMLERDE BULUNMUŞ KİL HAYVAN FIGÜRİNLERİ

Toğrul HALİLOV*

ÖZET

Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin eski ve zengin bir geçmişi vardır. Bu bölgede bulunan arkeolojik yerleşimlerin bir grubu Erken Tunç Çağına aittir. Yerleşimlerden çok sayıda arkeolojik malzemeler bulunmuştur. Bu arkeolojik bulgular çanak, çömlek vb. kil kablardan, süs eşyalarından, kil hayvan figürlerinden vb. oluşurlar. Azerbaycan arkeoljisinde gil hayvan figürlerinin araştırılması önemli yer tutmaktadır. Kil hayvan figürlerinin araştırılması sonucunda bazı önemli bilimsel sonuçlara varmak olasıdır.

Makalede Nahçıvan'daki Erken Tunç Çağı yerleşimlerde bulunmuş kil figürinlerden bir grubu (boğa, keçi, köpek, at) araştırılmıştır. Bunlar Güney Kafkasya ve Orta Doğu arkeolojik yerleşimlerinden bulunmuş arkeolojik malzemelerle kıyaslamıştır. Bilimsel araştırma sonucunda belirlenmiştir ki, kil hayvan figürinleri eski çiftçi ve hayvancılıkla uğraşan aşiretlerin yaşam tarzını ve dini-ideolojik görüşlerini yansıtır.

Anahtar Kelimeler: Kil Figürinler, Nahçıvan, Erken Tunç Çağı, çiftçi ve hayvançı aşiretler, Güney Kafkasya, Orta Doğu.

EARTHEN WARE ANIMAL FIGURE DISCOVERED IN MONUMENT BELONG TO EARLY BRONZE AGE IN NAKHCHIVAN

ABSTRACT

Old and has a rich history of Nakhchivan Autonomous Republic. This is a group of archaeological sites in the region belong to the Early Bronze Age. Found a large number of settlements in archaeological materials. These archaeological findings of pottery clay bowl sorts, ornaments, clay animal figures and so on. are formed. Azerbaijan plays an important role arkeoljisinde gil investigate animal figures. Some important conclusions can be drawn as a result of the scientific investigation of animal figürlerinin clay possible.

In the thesis a part of earthenware figures (ox, goat, dog, horse,) discovered in monument belong to early bronze age in Nakhchivan are learned. And they are compared with archaeological materials discovered archaeological monument of south Caucasus and Near East. Result of investigating is definite that earthenware animal figures reflected mode of life, religious-ideological views of plougher and cattle-breeding tribes of Nakhchivan.

Key Words: Earthenware animal figure, Nakhchivan, early bronze age, plougher and cattle-breeding tribes, south Caucasus, Near East.

Maddi ve manevi kültürümüzün araştırılmasında eski heykeltıraşlık ürünlerinden olan kil figürinler önemli bir yer tutmaktadır. Heykeltıraşlığın tarihine dair mevcut araştırmalar ispat ediyor ki, bu sanatın kökeni insanın çalışma, manevi inancı, estetik tasavvuru ile ilgilidir. Hayvan ve insan resimlerinden, kabartmadan oluşan ilk heykel örnekleri ilkel insanın iç âlemi, dini ideolojik düşünceleri hakkında net fikir oluşturur. Dünyanın çeşitli ülkelerinde yapılan arkeolojik kazılar sırasında çeşitli heykel örnekleri bulunmuştur. İnsanlığın en eski yerleşim yerlerinden biri olan Azerbaycan da, tarım ve hayvancılıkla uğraşan aşiretlerin kültürü, sanatı, bakış açısı hakkında zengin bilgiler veren nadir heykel eserleri bulunmuştur. Azerbaycan tasviri sanatı kendi kökenine göre bir çok tarihi, sanatsal yaratıcılık gelenekleriyle bağlılık oluşturuyor. Mezolit Çağı'na (Orta Taş Çağı) ait Gobustan kaya tasvirleri bu alanda ilk örneklerdendir. Dünyanın bir çok ülkesinde olduğu gibi Nahçıvan'da da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda Tunç

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademiyasının Nahçıvan Bölümü, Araştırmacı, x.toqrul@gmail.com

Çağı'na ait çeşitli kil hayvan figürinleri bulunmuştur (tab. I). Hayvan figürlerinin çok sayıda bulunmasının temel nedeni insanların hayatında, dini ideolojik düşüncelerinde hayvanların önemli bir yer tutmasıdır. Nahçıvan'daki Kültepe I yerleşiminin Erken Tunç Çağı tabakasından, Erken Tunç Çağına ait Maxta Kültepesi I'den ve diğer yerleşimlerden zoomorf (hayvan) figürinler bulunmuştur.

Kültepe I yerleşim yeri Nahçıvan şehrinden kuzey-doğuda, Babek ilçesinin aynı adlı köyünde bulunuyor. Burada ilk kez 1904 yılında arkeolojik araştırma yapılmıştır. Yapılan arkeolojik araştırma sırasında bu yerleşim yerinden bulunmuş maddi kültür örneklerinin bir kısmı 1905 yılında Tiflis'teki Kafkas müzesine verilmiştir. Yerleşim yeri hakkındaki bilgiler 1951-1964 yılları arasında O. H. Habibullayev yönetimindeki çalışmalarla daha da artmıştır. Yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda yerleşim yerinde Neolitik çağından Erken Demir çağına (M.Ö. VII-I binyıl) kadar devam eden 22.2 m kalınlığında dört kültürel tabaka tetkik edilmiştir

Maxta Kültepesi I yerleşim yeri Şarur ilçesinin Maxta köyünde bulunuyor. Yerleşim yerinde 1986, 1988-1989 yıllarında V.H.Aliyev, A.K.Seyidov, S.H.Aşurov ve V.B.Bahşeliyev, 2006-yılından itibaren S.H.Aşurov ve V.B.Bahşeliyev tarafından arkeolojik araştırmalar yapılmıştır.

Nahçıvan'daki Tunc çağı yerleşimlerinden bulunmuş kil hayvan figürinleri keçi, kopek, boğa, at gibi hayvanlardan ilk kez ne zaman av hayvanı olarak kullanıldığını, onların insanların hayatında ve dini ideolojik düşüncelerinde ne gibi yer tuttuğunu öğrenmeye imkan veriyor. Kaynaklara göz atarsak görürüz ki, keçi, koyun, öküz, kopek gibi hayvanlarla insanın tanışıklığı paleolitik döneme (kaba taş çağı) kadar gitmektedir. Keçi, koyun, öküz gibi hayvanlar ilk önce gıda için kullanılmıştır. Boğa sonralar hem gıda, hem de yük taşımada ve binek hayvanı olarak kullanılmıştır. Boğanın ne zaman ve nerede ev hayvanı gibi kullanıldığı hakkında tek bir bilgi yoktur. Bununla ilgili olarak bazı araştırmacılar çeşitli bölgelerin (Güney Asya, Akdeniz'in güney-doğu bölümü, İspanya vb. gibi) isimlerini göstermişlerdir. Bu sürecin M.Ö. VIII-V binyılları arasına ait olduğu belirtilmiştir (Akımuşkin, 1990: 403). Vahşi boğanın ev hayvanı olarak kullanımıyla ilgili Çar Urikaşinin (M.Ö. III binyıl) yasama belgelerinde ve Argıştinin oğlu Sardurun (M.Ö. VIII yüzyıl) taş yüzerindeki yazılarında bilgi vardır (Struve, 1936: 38-42; Struve, 1950: 140). Kuzey Yunanistan'da boğa (Bos Primigenius Bojan) M.Ö. VI binyılda ev hayvanı gibi kullanılmıştır (Brey, Tramp, 1990: 126). Azerbaycan'da boğayla ilişkin en eski arkeolojik malzemeler Azıh mağarasında (Karabağ-paleolit (kaba taş çağı) dönemi), Nahçıvan'da ise Kazma mağarasında (Orta Paleolitik dönemi) bulunmuştur. Kazma mağarasından boğa (Bos primigenius Bojan) kemikleri de tesbit edilmiştir (Djafarov, 1999: 101-104).

Kazma mağarası Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Şerur ilçesinin, Tananem köyünden 3 km güneydoğuda, Kazma deresinde, Arpa çayından 14,5 km uzaklıkta, deniz seviyesinden 1508 m yükseklikte yer alıyor. Bu yerleşim 1983 yılında M.M. Hüseyinov ve A.K.Cafarevun yönetimindeki paleolit arkeolojik kazısı sırasında bulunmuştur. Bu yerleşimde 1987-1990 yılları arasında A.K.Cafarevun yönetiminde, 2008-2010 yıllarında ise A.E.Zeynalovun yönetiminde arkeolojik kazılar yapılmıştır.

Kültepe I yerleşim yerinin Erken Tunç çağı tabakasından bulunmuş zoomorf boğa, figürünün çoğunun boynunda, bazılarının ise burnunda delik açılmıştır (Abibullaev, 1982: 140-141). Buradaki küçük buynuzlu (küçük baş hayvanlar) hayvan figürinlerinin çoğu Maxta Kültepesi I'deki örnekler (Aliyev, Aşurov, 1992: 40) gibi realist üslupta yapılmıştır. Bunların çoğunluğunun ayakları, bazılarının boynuzları kırılmıştır. Kültepe I yerleşiminden 21, Maxta I'den 4 adet boğa figürü bulunmuştur. Bu arkeolojik

malzemelerin uzunluğu 4,5-6,7 cm, yüksekliği 3-4 cm 'e yakındır. Kültepe I yerleşiminde bulunmuş boğa figürlerinden bir kaçının burnunda oyuk açılmıştır. Bazılarının gözleri çizme yöntemi ile yapılmıştır. Bu özellikler Maxta I yerleşiminin boğa figürlerinde de bulunuyor. Kültepe I yerleşiminin Erken Tunç çağı tabakasında bulunmuş boğa figürlerinden birinin boynuzları yukarı kalkmış durumda yapılmıştır. Figürün kuyruğu arkaya çıkıntılı biçimde, gözleri küçük oyukla verilmiştir (tab. I, 2). Kültepe I yerleşiminde bulunmuş bacakları bir-birinden uzakta yapılmış boğa figürlerinden bir kısmının başı uzun biçimde yapılmıştır (tab. I, 3). Bazı boğa figürlerinin gövdesi arkadan enine doğru genişlemiş, başı ise çıkıntı ile ifade edilmiştir (tab. I, 7). Bir grubunun bacakları bitişik yapılmıştır (tab. I, 4). Araştırmacı O.Hebubullayev'e göre Nahçıvan'daki Erken Tunç çağı yerleşimlerinde çoklu boğa figürlerinin bulunması bu çağda boğa, hayvancılık ve tarımın yanı sıra insanların dini ideolojik düşüncelerinde de önemli yer tuttuğunun göstergesidir. Boğa figürlerini dini ayinlerin kullanılması sırasında kırılmıştır (Abibullayev, 1982: 142).

Maxta I yerleşiminden bulunmuş boğa figürlerinden biri özelliği ile farklılık oluşturuyor Boğanın başı ileriye doğru yönelmiş, boynuzları Anadolu (http://www.gezi.gen.tr/destinasyonlar_bogazkale.asp) yerleşimlerinden bulunmuş bir grup boğa figürleri gibi (tab. I, 26) hilal biçimde, bacakları ise hareket durumunda yapılmıştır. Boyun kısmında ikili oyuk açılmıştır. Figürün sol yanı üzerinde kavis biçiminde Göytepe yerleşiminden bulunmuş bazı boğa figürlerinde olduğu gibi noktasal dört küçük oyuk yapılmıştır. Bu oyuklar dikey yönde düzülerek görünüşçe hilal tasvirine benziyor. Bu figür noktaların sayısına ve yapımına göre Göytepe figüründen azıcık farklıdır. V.Bahşeliyev astral (gök) figürlerinin ev hayvanları ile birleştirilmesini esas tutarak bu tip boğa figürlerini verimlilik kultu gibi değerlendirmiş, verimliliğin astral (gök) cisimlerle ilgili olduğunu ifade etmiştir (Bahşeliyev, 2004: 47).

Nahçıvan'daki Erken Tunç çağı yerleşimlerinde bulunmuş kil boğa figürlerinin enselerinde oyuk açılması hakkında da araştırmacılar tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. O.Hebubullayev'e göre bu tip boğa figürleri küçük araba modellerine bağlanmak için yapılmıştır (Abibullayev, 1982: 143). S. Aşurova göre bu tip boğa figürlerinden amulet olarak kullanılmış, verimlilikle ilgili belli dini ayin yapılmıştır. Bu nedenle Maxta I yerleşiminde bulunmuş bu tür kil hayvan figürlerinin ensesindeki deliğin kenarında değil, içerisinde sürtünme izleri bulunuyor (Aşurov, 2002: 67).

Yapılan araştırma sırasında belli oluyor ki, Nahçıvan'daki Erken Tunç çağı yerleşimlerinden bulunmuş boğa figürleri mantıksal acıdan kayaüstü resimlerle, metal ürünlerin, kil kapların üzerindeki boğa resimleri ve boğa kemikleriyle bağlantı oluşturuyor. Düşüncelerimizi kanıtlamak için kaynaklara göz atarsak görürüz ki, Azerbaycan'ın kayaüstü resimlerinde boğayla ilgili en eski örnekler Kobustandaki Mezolitik (Orta Taş Çağı) döneminin resimleri arasında vardır. Yerleşimdeki boğa resimlerinin çoğu avcılıkla ilgili sahnelerde resmedilmiştir. Kobustandaki "Avcılar Mağarası"nda 45 sayılı taşın üzerinde (Böyüktaş dağının yukarı sekisi) resmedilmiş boğanın boynunda halatın olması bu hayvanın ev hayvanı olarak kullanıldığını kanıtlıyor (Farecov, 2009: 21)

Nahçıvan'da boğayla ilgili kayaüstü resimleri M.Ö. IV-II bin yıllarına ait Gamikaya yerleşiminde bulunmuştur. Gemikayadaki kayaüstü resimlerinin çoğunda boğanın boynuzları birbirine bitişik hilal biçimde resmedilmiştir. Bazı kayaüstü resimlerinde bu hayvanların boynuzları kavis biçimde öne doğru yönelmiştir (Halilov, 2011: 23-29). Kültepe I yerleşiminin Erken Tunç Çağı katından (Abibullaev, 1982: 142), Kükü nekropolünden boğa iskeleti (Novruzlu, Bahşeliyev, 1992: 25), Şortepe, Kültepe I,

Kültepe II yerleşimlerinde bulunmuş boğa başı biçiminde hazırlanmış ocak altlıkları (Abibullaev, 1982: 143, 144) ve boğa başlı kulplar, Alikömektepe (Aliev, 1991: 169), Kobustan nekropolünden (Farecov, 2009, 17) boğa kemikleri bulunmuştur. Onların birbiriyle mantıksal acıdan bağlılık oluşturmasının temel nedeni dünyanın tüm bölgelerinde olduğu gibi, Azerbaycan'da da eski aşiretlerin dini-ideolojik düşüncelerinde boğa inancının ("boğa kültü") olmasıdır. Düşüncelerimizi kanıtlamak için, kaynaklara göz atarsak görürüz ki, boğa inancı daha eskiden yaygın olmuştur. Erken Tunç Çağı'nın küçük boğa figürinleri Baba Derviş (İsmayılov, 1962: 95-97), Göytepe, Tepe-Hisar, Tepe-Gavur ve Çeçenistan'ın Sargenyurd yerleşiminde ve Maykop kültürünün arkeolojik malzemeleri arasında vardır (Munçayev, 1962, 15-25; Farmakovskiy, 1914: 20). Ur yerleşiminden bulunmuş mührün üzerinde (Flittner, 1958: 126) de boğa resmedilmiştir. Eski Mısır, Sümer, Babilistan, Asur, Hitit kültürlerinde boğayla ilgili çeşitli arkeolojik malzemeler vardır. Eski Sümer devletinin kudretli şehirlerinden olan Ur şehrinde M.Ö. IV binyıla ait olan süslü altın boğa başı, Altuntepede (Güney Türkmenistan) M.Ö. III binyılın sonu - II binyılın öncesine ait altın boğa maskesi (Avdiev, 1953: 55, 127), Antakya mozaiklerinin taş piltelerin üzerinde boğa başı bulunmuştur (www.indigodergisi.com/72/kevser-yalcin.htm). M.Ö. II binyılın sonu-I binyılın başlarına ait Hurvin (Tahran'ın kuzeydoğusunda), Kaliraz (Gilanda), M.Ö. V binyıla ait Halaf (Mezopotamiya), M.Ö. V-IV binyıla ait Kalibanqan (Hindistan) yerleşimlerinden de boğayla ilgili çok sayıda arkeolojik malzemeler (kulağı altın küpeli öküz resmi olan tabak, yüklü boğa figürinleri vb.) bulunmuştur (Yusifli, 1992: 17-25).

Boğa inancı insanların dini ideolojik düşüncelerinde farklı biçimde yaygındır. Boğa boynuzları ile Ön Asya tanrılarının ve tanrılaştırılmış hükümdarların başlıkları süslenmiştir. Eski Mezopotamya halkları arasında yer alan Şedi ve Lamasiler kanatlı boğa biçiminde tasavvur edilmiştir (Yusifli, 1992: 113-11; Leoyd, 1984: 109, 111). Sümerlerde Ur şehrinin hamisi ve baş Tanrısı boğa karakteri ile ilahlaştırılan Nanna-Sina ay Tanrısı olmuştur (Struve, 1936: 182, 189). Boğaya tapınan Eski Mısır'da da karşımıza çıkmaktadır. Burada boğa inancının yaygınlığını kanıtlayan olgulardan biri Tanrı Apis'in boğayı temsil etmesidir. Boynuzları arasında güneş ve ayı taşıyan Apis ölüm ve doğum tanrısı olarak kabul edilmiştir (Yusifli, 1992: 211). Mısır'ın kutsal boğası Nil vadisi ilahları listesine dahil edilmiştir. Bunun şerefine birçok kölesi ve kulu olan tapınaklar ve saraylar inşa edilmiştir. Boğaya saygı gösterilerek bu hayvanı mumyalayıp mezarlarda gömmüşlerdir. Bu nedenle Mısır'da kutsal boğaların mezarlığı bile yapılmıştır (Dmitrieva, Vиноgradova, 1989: 29).

Türk halkları boğaya güç, kuvvet, verimlilik sembolü olarak bakarak bu hayvanı kutsallaştırıyor. Boğa inancı, boğa kutsallığı Türk halklarının mitolojisinde, dini ideolojik düşüncelerinde oldukça yaygındır. Özbekler, Türkmenler, Sibiryâ Tatarları Albastı-Al karısını sa annesi, su boğayı gibi tasarruf etmişlerdir. Kırgızlar, Uygurlar ve diğer Türk dilli halklar boğanın kutsallığını belirtmek için onu gök renkli tasvir etmişlerdir. Onların dini mitolojik düşüncelerinde gök rengi Tanrı sembolünü bildirmiştir. Türk halklarının tarihinde yaygın olan «Maaday Kara» efsanesinde Merçenle çarpışan boğa, ayrıca Buğaçın kazandığı boğa Erlik mifik karakterinin zoomorf biçimi gibi gösterilmiştir (Seyidov, 1969, 160, 163, 168). Boğa inancı, boğa kutsallığı Kırgızların eski efsanelerinde de vardır. Kırgız efsanelerinden birinde Gök boğanın boynuzları ile yeri kazıp su çıkartması, susuz kalan kişinin ölümden kurtarması gösterilmiştir. Başka bir Kırgız efsanesinde boğa ile ilgili "... okyanusun ve büyük gölün üzerinde duman vardır. Bunların yukarıdaki çayın taşı üstünde dört ayağı üzerinde boğa durmuştur ve yer onun boynuzları arasında yerleşmiştir." ifadeleri yer almaktadır (Seyidov, 1969: 163).

Nahçıvan'daki Kültepe I yerleşiminin Erken Tunç çağı tabakasından (Abibullaev, 1982: 140-141), Maxta Kültepesi I'de (Aliyev, Aşurov, 1992: 40) bulunmuş köpek figürlerinin çoğu kırılmış, bazıları ise az da olsa sağlam kalmıştır (tab. I, 8, 19). Bu tip hayvan figürleri Güney Kafkasiyadaki Büyük Kesik ve Poylu II (Müseyibli, 2008: 5-30) yerleşimleri ile Kuzey Mezopotamya'daki Ubeyd kültürüne ait Yarımtepe III (Merpert, Munçayev, 1982: 148), Güney Mezopotamya'daki Ur, Suriye'deki Tell Hazne vb. yerleşimlerinde (Munçayev, Merpert, Bader, 1990: 10) bulunmuştur. Yapılan araştırma sonucunda belli oluyor ki, boğa ve at figürleri gibi köpek figürleri de kayaüstü resimleri, bu hayvanlarla gömme adetleriyle ve diğer maddi kültür örnekleri ile mantıksal açıdan bağlantı oluşturuyor. Düşüncelerimizi kanıtlamak için kaynaklara göz atarsak görürüz ki, köpeklerle ilgili gömü adeti bazı eski yerleşimlerde karşımıza çıkmaktadır. Güney Mezopotamya'daki Ur (Müseyibli, 2008: 7-8), Kuzey Mezopotamya'daki Yarımtepe III, (Merpert, Munçayev, 1982: 144), Suriye'deki Tell Hazine (Munçayev, Merpert, Bader, 1990: 20), ve Doğu Anadolu'daki Yoncatepe'de (Belli, Konyar, 2001: p.154), Nahçıvan'daki Kültepe I'de (Abibullav, 1982: 225), ve Sarıdere nekropolünde (Bahşeliyev, 2002: 23) gömü adeti tespit edilmiştir. Ayrıca Kazma mağarasında yapılan arkeolojik kazılar sırasında da vahşi köpek kemikleri ele geçmiştir (Djafarov, 1999: 101-104).

Köpeklerle ilgili kayaüstü resim Gamikaya yerleşiminde bir kaç yerde var. Bunlar ince ve kalın çizgilerle dövme, kazıma yöntemi ile, basit ve karmaşık kompozisyonlu olmak üzere çizilmiştir (Aliyev, 1993: 27, 32). Bu kayaüstü resimlerin bir kısmında köpek kulaklı verilse de, bazılarında kulaksız resmedilmiştir. Muhtemelen kulaksız köpek resimleri hayvan otlatan kişinin (çoban) köpeğidir (Halilov, 2011: 23-29) ve bu dönemde Nahçıvanda köpeğin ev hayvanı olarak kullanıldığını kanıtlıyor.

Nahçıvan'daki Erken Tunç Çağı yerleşimlerinden bulunmuş keçi, koyun figürleri de (tab. I, 23, 24) kayaüstü resimleriyle, kemiklerle, gömü adetiyle, bu hayvanla ilgili dini ideolojik düşüncelerle ve diğer maddi kültür örneklerle bağlantı oluşturuyor. Anadolu'nun eski yerleşimlerinden çok sayıda keçi, koyun gibi küçük buynuzlu (küçükbaş hayvanlar) hayvan figürleri bulunmuştur. Kazma mağarasında yapılan arkeolojik kazılar sırasında hayli sayıda keçi (Capra), koyun (Ovis) kemiklerinin yanı sıra porsuk (Meles), mağara aslanı (Panthera speiaeus Goldf.), mağara ayısı (Ursus spelaeus Ros. Et Hein.), at (Equus), pleystosen eşeği (E. hydruntinus Reg.), geyik (Cervidae), ceylan (Gasella subgutturosa Güld.) kemikleri tesbit edilmiştir (Djafarov, 1999: 101-104).

Keçi ile ilgili kayaüstü resimleri M.Ö. IV-I binyıla ait Gamikaya yerleşiminde çok sayıda vardır. Onlar basit ve bileşik kompozisyonlu olmakla farklı biçimde resmedilmiştir. Buradaki kayaüstü resimlerin bir grubunda keçi tek, çift ve ya gurup halinde, bazılarında ise sırtı üste çizilerek Anadolu (Aliyev, 1993: 66), İran, Ön Asya (Bahşeliyev, 2002: 42-44) ve diğer kaya üstü resimleri (petroglifler) ile benzerlik oluşturuyor. Basit kompozisyonlu resimlerde keçi tek ve ya sürü halinde hiç bir ek tasvir olmadan resmedilmiştir. Bileşik kompozisyonlu resimlerde keçi çeşitli simgelerle, svastika, hayat ağacı, insan ve başka tasvirlerle birlikte çizilmiştir (Aliyev, 1993: 50). Tepe Kavra'nın Erken Uruk dönemine ait mühürlerinin üzerinde bir birine ters yönde birer hayvan resmedilmiştir (Lloyd, 1984: 96). Suriye'deki Tel Hazine I yerleşim yerinin son Uruk-erken sülale dönemine (M.Ö. IV binyılın sonu-III binyılın başları) ait tabakasından üzerinde birer hayvan tasviri bulunan taş mühür bulunmuştur. (Munçayev, Merpert, Amirov, 2001: 111-112). İran'da Suz A anıtında bulunan M.Ö. IV binyılın ikinci yarısına ait mühürlerin üzerinde de birer hayvan resmedilmiştir (Çaylıd, 1956: 35).

Keçi ile ilgili inançlar, gömü adeti dünyanın farklı yerlerinde (Ege ve Girit adalarından başlayarak Batı Afganistan'a kadar ve Kuzey-Batı Hindistan, Kafkasya'ya, Türkmenistan, Genel Kafkas dağlarının batı bölümüne kadar) yaygındır. Türk halkının mitolojisinde keçiye inanç çeşitli biçimlerde kendini gösteriyor. Orta Asya ve Sibirya'da yaşayan Türk halkları arasında Al-Albastı, Al karısı inancı keçi gibi tasavvur edilmiştir. Tuvalılarda aile ocağı ile ilgili törenlerde başı sarı keçi (Seyidov, 1969: 162), Altaylarda çocuğu kötü ruhlardan korumasında dağ keçisinin kemiği kullanılmıştır (Seyidov, 1994: 45). Türkistan'da eski zamanlarda keçi buynuzunun mezarlara konulması âdeti (Bahşeliyev. 2002: 45) olmuştur. Kobustanda bir keçi ve onun karşısında dans eden insan (Göyüşov, 1996: 69) resmedilmiştir. Kültepe I'nin Eneolit çağı tabakasından gömülmüş insanın dizi yanında keçi buynuzu bulunmuştur (Abibullaev, 1982: 44).

Nahçıvan'daki Erken Tunç çağı yerleşimlerinden bulunmuş kil hayvan figürünlerinden bir grupunu at figürünleri oluşturuyor. Mahta I'de (Aşurov, 2002: 67), Kültepe I yerleşiminden bulunmuş Erken Tunç Çağına ait kil at figürinleri bu türlü arkeolojik bulgulardır. Diğer hayvan figürinleri gibi onların da çoklu kırılmıştır (Aleperov, 1994: 32). Maxta I yerleşiminde bulunmuş Erken Tunc çağına ait at figürünü siyah-konur renkli kilden yapılmış, yüzeyi cilalanmıştır (tab. I, 16). Figürün başı ve vücudu kırık, ensesi ve ön bacakları nispeten sağlam kalmıştır. Figürün bacakları bitişik yapılmıştır. Ensesinde yapma zolakla atın yelesini andıran desen yapılmıştır (tab. III, 19). Bu figür biçim ve özelliğine göre Karaz yerleşim yerinden bulunmuş bir grup at figürünleri (Koşay, Turfan, 1959: 351) ile Anadolunun eski yerleşimlerinin bir çoğundan bulunmuş at figürü ile benzerdir. Boğa, keçi, köpek figürinleri gibi at figürünleri de kayaüstü resimlerle, kemikler, gömü adeti ve diğer maddi kültür örnekleri ile bağlantılı olarak oluşturuyor.

Düşüncelerimizi kanıtlamak için kaynaklara göz atarsak görürüz ki, görürüz ki, atdan yük ve binek aracı kibi kullanılmasının eski tarihi var. Sümerler milattan 2000 yıl önce, Mısırlılar 1400 yıl önce, Babiller 1200 yıl önce atı yük ve binek aracı olarak kullanmışlardır (Ahmedov, 1989: 23). Azerbaycan'da M.Ö. V binyılın sonunda at ehlileştirilmiştir. Bu çağa ait Alikömektepe yerleşim yerinden (Aleperov, 1994: 34) ehlileştirilmiş at kemikleri bulunmuştur. M.Ö. IV-II binyıla ait Gemikaya yerleşiminde bulunmuş at resimlerinin bir grupunda bu hayvan yük ve binik aracı gibi resmedilmiştir. Nahçıvan'daki Şahtahtı nekropolündeki Son Tunç-Erken Demir Çağına ait mezardan (Ağayev, 1992: 98-101) atla ilgili gömü adeti, tüm at iskeleti tespit edilmiştir. Kültepe I (Abibullav, 1982: 255), Kültepe II (Seyidov, 1993: 159) Mahta I (Aliyev, Aşurov, 1992: 39-40) yerleşimlerinden ise at kemikleri bulunmuştur.

Yapılan araştırma sonucu şunları söyleye biliriz: Nahçıvan'daki Tunc çağına yerleşimlerden bulunmuş kil figürinler eski heykel örneklerindedir ve Nahçıvan'da haykeltıraşçılığın olduğunu göstermektedir. Bunlar çiftçi-hayvancılıkla uğraşan aşiretlerinin dini mitolojik düşünceleriyle yanı sıra bu alandaki yeteneği ile bağlantılı olarak oluşturuyor. M.Ö. IV binyılda Kil figürünlerin benzerlerinin Güney Kafkasya'nın, Ortadoğu'nun, Urumiye Havzası ve Doğu Anadolu'nun aynı çağa ait yerleşimlerinde bulunması bu alanda kültürlerarası bağlantılı olduğunu kanıtıyor.

KAYNAKLAR

ABİBULLAEV O.A (1982) **Eneolit i bronza na territorii Naxiçevanskoy ASSR**, Bakü, Bilim, 314 s.

- AHMEDOV Q.M. (1989) **Bu güne nece gelip çıkmışq.** Bakü: Az.SSR EA,
- AĞAYEV Q.H. (1192) **Şahtatının dörd tunç devri kabir abidesi hakkında. Azərbaycan'da arkeolojiya ve etnoqrafiya elimlerinin son sunuqlarına konulu elmi konferans materiyalleri.** Bakü, Bilim, s. 98-101.
- AKİMUŞKİN İ.İ. (1990) **Mir jivotnix. Moskova,** Mısl,
- ALİEV V.H. (1991) **Kultura epoxi Sredney bronzı Azerbaydjana.** AN Azerbaydcanskoy SSR. İstitut İstorii. Bakü, Bilim,
- ALEKPEROV A.B. (1994) **Terrokadı drevnoko Azerbaydjana.** Bakü, Bilim,
- ALİYEV V.H. (1993) **Gemikaya yerleşimi.** Bakü, Azerneşr,
- ALİYEV V.H., AŞUROV S.H. (1992) **Maxta tunç dönemi yerleşimleri hakkında. Azərbaycan'da Arkeolojiya ve Etnografya ilimlerinin son sonuqlarına ilişkin bilimsel konfransın materialları.**Bakü, Nafta-Pres,
- ALİYEV V.H. (1993) **Gemikaya Yerleşimi.** Bakü, Azerneşr,
- AŞUROV S.H. (2002) **Nahçıvanın İlk Tunc Çağı Seramikasi.** Bakü, Nafta-Pres,
- AVDIEV V.İ. (1953) **İstoriya drevneqo Vostoka.** Moskova, Nauka,
- BAHŞELİYEV V.B. (2002) **Gemikaya Tanımlamalarının Poetikası.** Bakü, Bilim,
- Bahşaliyev V.B. (2004) **Nahçıvan'ın Eski Aşiretlerinin Manevi Kültürü.** Bakü, Bilim,
- BREY U., TRAMP D. (1990) **Arxeoloqiçeskiy slovar, Per.s anql.,** Moskova, Progress,
- BELİÇKİY M. (1980) **Zabitiy mir şumerov.** Moskova, Nauka,
- BELLİ O., KONYAR E. (2001) **Excavation of Van-Yoncatepe fortress and nekropolis (1997-1999)** . İstanbul University s contributions to archaeology in Turkey (1932-2000) İstanbul, p.150-156.
- ÇAYLD K. (1956) **Drevneyşiy Vostok v svete novix raskopok.** Moskova, Nauka,.
- DMİTRİEVA N.A., VINOQRADOVA N.A. (1989) **İskusstvo drevneqo mira.** Moskova, Detskaya literatura,
- DJAFAROV A.K. (1999) **Sredniy paleolit Azerbaydjana.** Bakü, Bilim, .
- FARMAKOVSKİY B.V. (1914) **Arxaıçeskiy period v Rossii. Materialı po arxeoloqii Rossii,** Vip.34,
- FARECOV N.M. (2009) **Azerbaycanın Kayaüstü Sanatı,** Bakü, Azpoliqraf,
- FLİTTNER N.D. (1958) **Kültüra i iskustvo Dvureçya i sosednix stran.** Leninkrat-Moskova, Nauka,.
- GÖYÜŞOV R. (1996) **Azerbaycan Arkeolojisi,** Bakü, Bilim,
- HALİLOV C.E. (1959) **Batı Azerbaycan'ın Tunç Devri ve Demir Devrinin Başlarına Ait Yerleşimleri** Bakü, Azerbaycan SSR EA,
- HALİLOV T.F. (2011) **Gemikaya Anıtının Ortadoğu Kültürüyle Bağlılığı. Avrasiya (elektronok dergi),** s. 23-29.
- İSMAYİLOV K.S. (1962) **Qlinyannie fikurki iz poseleniya Baba-DerViş bliz koroda Kazaxa Azerbaydjanskoy SSR , Dokladı AN.Az SSR,** s. 95-99.

KOŞAY H., TURFAN K. (1959) Erzurum-Karaz kazisi raporu. Türk Tarih Kurumu, **Bellekten** XXIII, № 91, Ankara, s. 349-413.

LEOYD S. (1984) **Arxeoloqiya Mezopotomii**. Moskova, Nauka,

MÜSEYİBLİ N.E. (2008) Eski Azərbaycan'da köpeklerden kullanım ve köpek kultu. **Azərbaycan Arheologisi ve Etnoqrafisi**, Bakü, Nafta-Press, s. 5-30.

MERPERT N.Y., Munçayev R.İ. (1982) Poselenie ubeydskoy kulturu Yarımtepe III ve severnoy Mesopotomii. **Sovetskaya Arkeologiya**, Moskova, Nauka, № 4, s. 144-150

MUNÇAYEV R.M. (1962) Pamyatniki Maykopskoy kulturu v Çeçeno-İnqüşesti, **Sovetskaya Arxeolokiya**, № 3, s. 15-25.

MUNÇAYEV R.M., MERPERT N.Y., BADER N.O. (1990) **Tell Hazna I. Rossiyskaya Arkeoloqiya**, Moskova, Nauka, № 3, s. 5-24.

MUNÇAYEV R.M., MERPERT N.Y., AMİROV Ş.N. (2001) **Tel Hazna I. Rossiyskaya Arkeoloqiya**, Moskova. Nauka. S. 109-118

NOVRUZLU E.İ., BAHŞELİYEV V.B. (1992) Şahbuz ilçesinin arkeolojik yerleşimleri. Bakü, **Bilim**,

STRUVE V.V. (1936) **Xrestomatiya po drevney istorii.**, Moskova, tom I, Qosud.uçebno pedaqoqiçeskoe izd-vo,

STRUVE V.V. (1950) **Xrestomatiya po istorii drevneqo mira.**, Moskova, tom T, Uçpedqiz,

SEYİDOV M.M. (1969) **Azərbaycan Halkının Soykökünü Düşünərken**. Bakü, Yazıçı,

SEYİDOV M.M. (1994) **Kam-Şaman ve Onun Kaynaklarına Umumi Bakış**. Bakü, Genclik

SEİDOV A.Q.(1993) Pamyatniki Kuro-araxskoy kulturu Nahıçevani. Baku, **Bilgi**,

YUSİFLİ Y.B. (1992) **Eski Doğu tarihi**. Bakü, Bakü Üniversitesi,

<http://www.indigodergisi.com/72/kevser-yalcin.htm>

<http://www.forumcuaille.com>

http://www.gezi.gen.tr/destinasyonlar_bogazkale.asp

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

Tablo I.